

СПРИЙНЯТТЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ АКТУАЛІЗОВАНИХ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ СТУДЕНТАМИ-ФІЛОЛОГАМИ ВНЗ УКРАЇНИ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тетяна Ланова. Сприйняття та використання актуалізованих граматичних форм студентами-філологами ВНЗ України: соціолінгвістичне обстеження.

У статті проаналізовано вживання найважливіших актуалізованих граматичних форм у мовленні студентів-філологів ВНЗ України, зроблено кількісні підрахунки на основі проведеного анкетування, що дало змогу визначити соціальне сприйняття та оцінку цих форм.

Ключові слова: актуалізовані граматичні форми, анкетування, професійне мовлення, соціальне сприйняття.

Татьяна Ланова. Восприятие и использование актуализированных грамматических форм студентами-филологами ВУЗов Украины: социолингвистическое обследование.

В статье проанализировано употребление важнейших актуализированных грамматических форм в речи студентов-филологов ВУЗов Украины, сделаны количественные подсчеты на основании проведенного анкетирования, которое позволило определить социальное восприятие и оценку этих форм.

Ключевые слова: актуализированные грамматические формы, анкетирование, профессиональная речь, социальное восприятие.

Tetiana Lanova. Perception and use of aktualizational grammatical forms by students-philologists of institute of higher of Ukraine: sociolinguistic inspection.

In the article the use of major aktualizational grammatical forms is analysed in broadcasting of students-philologists of institute of higher of Ukraine, quantitative counts are done on the basis of the conducted questionnaire which enabled to define social perception and estimation of these forms.

Key words: aktualizational grammatical forms, questionnaires, professional broadcasting, social perception.

Понад двадцять років у професійному середовищі спостерігаємо намагання повернути до активного українського літературного вжитку слова, граматичні форми, синтаксичні конструкції, які за радянських часів або обмежували певними функціонально-стильовими сферами, або й зовсім не рекомендували для використання, оскільки за ними українська мова відрізнялася від російської. Їх називали по-різному, проте найточнішою виявилася назва актуалізовані.

У використанні актуалізованих граматичних форм, як засвідчує українська писемна практика та практика усного спілкування, досі немає послідовності, іноді спостерігаємо навіть ігнорування деяких із пропонувананих форм, причому навіть у професійному середовищі. Саме ці та деякі інші причини зумовили потребу в спеціальному дослідженні процесів повернення до активного вжитку української літературної мови актуалізованих граматичних форм у зв'язку із такими соціальними чинниками, як мовна ситуація, мовна свідомість, соціальне сприйняття та ін.

Мета пропонованого дослідження – з'ясувати сприйняття, оцінку та використання актуалізованих граматичних форм студентами-філологами ВНЗ України. Його актуальність полягає в тому, щоб установити причини, які перешкоджають поверненню та органічному вживанню національно маркованих форм, посприяти пришвидшенню процесів граматичного вноормування української літературної мови на сучасному етапі.

Соціолінгвістичний аналіз використання актуалізованих граматичних форм студентами-філологами IV-V курсів вишів України спирається на результати анкетування. Його проведено серед студентів денної та заочної форми навчання філологічного факультету освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр”, „спеціаліст”, „магістр”.

Запропонована їм анкета дає змогу проаналізувати їхню рецептивну та продуктивну мовленнєву поведінку. Вікова амплітуда студентів була незначною: від 19 до 25 років. За походженням вони є мешканцями 11 областей України. Зібрано 593 анкети.

Запитання анкети містять варіанти відповідей, один з яких повинен був обрати респондент. Наприклад: „Якою мовою Ви спілкуєтеся?: – українською; – російською; –

українською та російською залежно від ситуації; – суржиком”. Біля кожної відповіді є графа для спеціальної позначки, яка мала підтверджувати вибір того чи того варіанта.

Перше запитання пов’язане з віком опитуваних, тому що представники різних поколінь можуть неоднаково ставитися до повернення певних граматичних форм. Молоде покоління мовознавців, що навчається у вишах і чує нові рекомендації щодо вживання згаданих граматичних форм, повинне сприяти їхньому поверненню якнайшвидше.

Друге запитання з’ясувало місце проживання наших респондентів. В опитуванні взяли участь студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Запорізького національного університету, Київського національного лінгвістичного університету, Луганського національного педагогічного університету, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Прикарпатського національного педагогічного університету імені Василя Стефаника, Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Важливе місце у процесі дослідження мовлення відіграє також ідентифікація мовців за визначенням „рідна мова” та їхня самооцінка якості свого мовлення.

На третє запитання анкети „Яку мову Ви вважаєте рідною?” 83% студентів-філологів визнало рідною українську мову, 12% опитаних назвали рідними обидві мови, тобто українську та російську. Це переважно мешканці міст Вінниці, Запоріжжя, Києва, Луганська, Одеси, Переяслава-Хмельницького, Сімферополя, Херсона. І 5% визнало рідною російську мову. Вони є мешканцями міст Одеси, Сімферополя та Херсона. Основними критеріями вибору рідної мови є: по-перше, сім’я та мова, якою спілкуються всі члени сім’ї; по-друге, мова, якою здобуто середню освіту; по-третє, російськомовне оточення; по-четверте, звужене використання української мови та як наслідок – недосконале володіння нею.

Наступне запитання анкети (4) мало на меті з’ясувати домінуючу мову спілкування та функціональні сфери використання респондентами української (російської) мови. Установлено, що 32% опитаних студентів спілкується українською, 7% – російською, а 45% не бачать принципової відмінності, якою мовою (українською чи російською) розмовляти та зазначили, що користуються ними поперемінно, залежно від ситуації. 16% опитаних визнало, що спілкуються суржиком. Вони є мешканцями міст Вінниці, Ніжина, Переяслава-Хмельницького та Херсона. Це свідчить про те, що в студентському середовищі, українська мова залишається поки що мовою з обмеженими комунікативними функціями. Хоч понад 30% студентів і вважає рідною українську мову, проте багато з них у позанавчальний час спілкуються переважно російською або українською мовами залежно від ситуації, що, безперечно, впливає на формування мовної особистості студента, адже за таких умов комунікативні вміння з рідної мови значно слабшають.

Мета запитання № 5 „Як ви оцінюєте своє володіння українською (російською) мовою?” – визначити рівень самооцінки студентів-філологів якості їхнього мовлення, динаміку його вдосконалення у процесі навчання у вишах. Результати відповідей на це запитання анкети узагальнено в таблиці 1:

Таблиця 1.

Самооцінка володіння українською (російською) мовою студентами-філологами

Як Ви оцінюєте своє володіння мовою?	<i>Відмінно</i>	<i>Добре</i>	<i>Не дуже добре</i>	<i>Погано</i>
	%	%	%	%
українською	21	75	4	-
російською	15	53	30	2

Відповіді студентів-філологів переконують у тому, що самооцінка рівня володіння українською мовою значно вища, ніж російською, але потребує ще вдосконалення. Це свідчить про свідоме ставлення студентів до власного мовлення, про внутрішній контроль за мовленням та про те, що робота над піднесенням рівня мовної культури повинна бути повсякденною, наполегливою та результативною. Вони мусять усвідомити значення рідної мови не лише як засобу спілкування, а й як найважливішого джерела формування духовно-емоційної сфери особистості.

Наступні запитання (6-7) мали з'ясувати вживання кличного відмінка у звертаннях. 33% студентів дало ствердну відповідь, 49% – іноді, і 18% – ні.

Результати опитування узагальнено в поданій нижче діаграмі 1:

Діаграма 1.

Уживання кличного відмінка у звертаннях

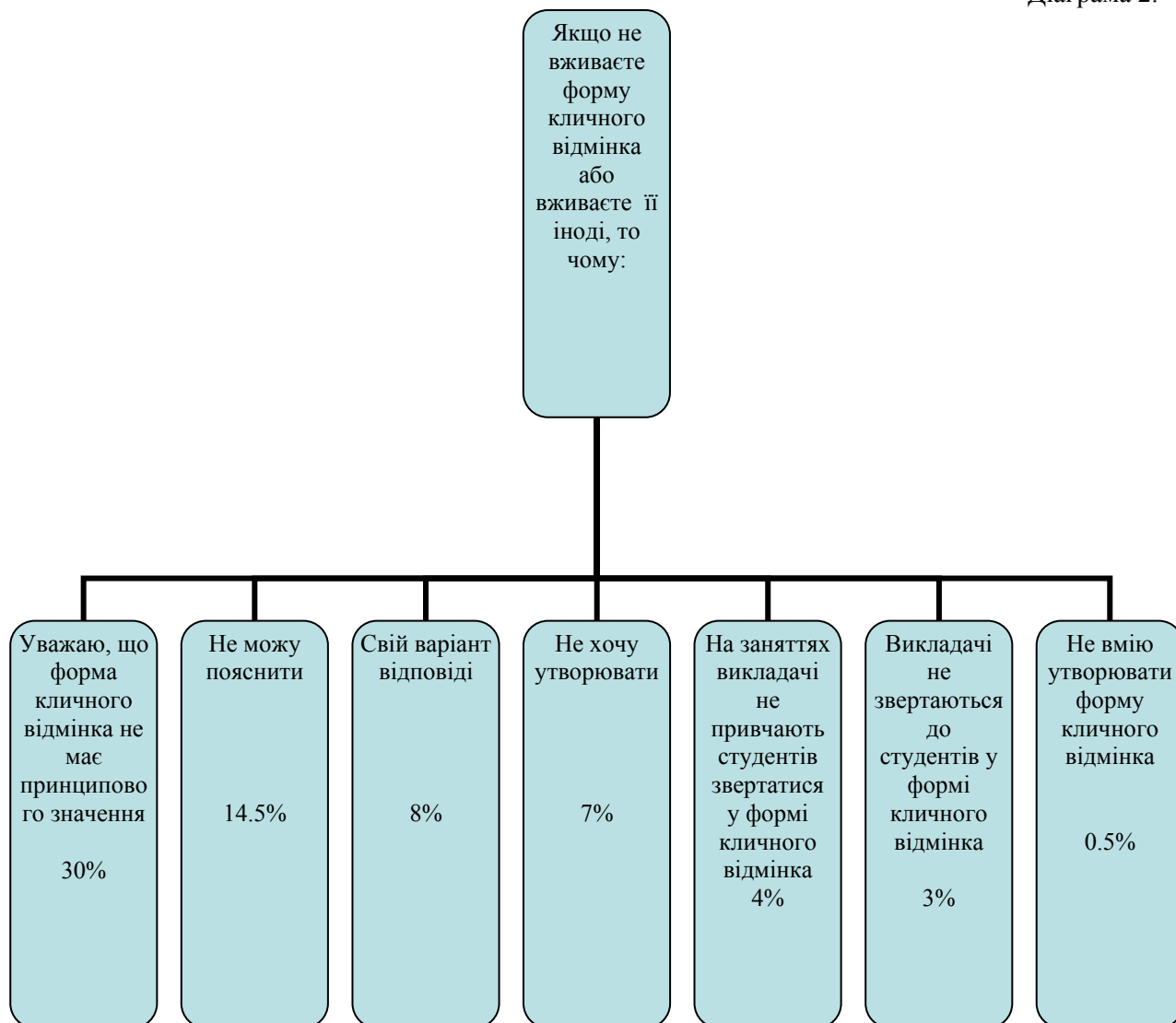

Із тих, хто іноді вживає кличний відмінок у звертаннях, і тих, хто його не вживає 0.5% відповіло, що не вміє утворювати форму кличного відмінка, 30% вважає, що ця форма не має принципового значення, 4% стверджує, що на заняттях викладачі не привчають студентів звертатися у формі кличного відмінка, 3% відзначило, що викладачі не звертаються до студентів у формі кличного відмінка, 7% відповіло, що не хочуть її утворювати, 14.5% не змогло пояснити, чому не вживають цю форму, 8% студентів запропонувало свій варіант відповіді, а саме: „часто „автоматично” форма кличного відмінка замінюється називним”, „не задумуючись”, „іноді так виходить”, „бо не звикла до цього”, „забуваю”, „можу забути”, „утворюю форму називного відмінка”, „іноді, бо спілкуюся так тільки з освіченими людьми”, „не звертаю увагу на це, не слідкую за формою кличного відмінка”, „вважаю, що деякі імена у формі кличного відмінка звучать безглуздо”, „у письмовій мові – так, а в усній – ні”, „просто за звичкою”, „звучить дуже неприродно, тому вживаю лише на уроках”, „звичка розмовляти так, як більшість”, „так простіше”, „не подобається, як звучить”, „не завжди подобається така форма”, „це дуже формально, не вживається у інтимному спілкуванні”, „вживаю тільки тоді, коли на грамотність та правильність мовлення звертається увага”, „великий вплив має російська мова”, „намагаюся утворювати”, „вживаю, бо це правильно”, „імена не звикла вживати у формі Кл.в., але постійно звертаюся до батьків: „Мамо! Тату! Бабко! Діду!””, „не всі люди у спілкуванні сприймають кличний відмінок свого імені, тому дивуються”, „кличний відмінок вживають не постійно, тому виникає звичка вживати Н.в.”.

Результати анкетування виявили, що у вживанні кличного відмінка у звертаннях до людей (це здебільшого вживання особових імен та імен по батькові) високий відсоток тих студентів, хто вважає, що цей відмінок не має принципового значення (30%), і тих, хто оцінює його вживання у звертаннях як штучне, не завжди природне (37%). Це означає, що 67% студентів-філологів не засвоїли правил використання називного і кличного відмінків в українській літературній мові, тобто, порушують її граматичні норми. Дуже прикро, адже це майбутні вчителі української мови та літератури, які згодом навчатимуть дітей. Вони не утвердять цієї граматичної норми в загальноосвітніх школах. Ті, хто не може пояснити, чому не вживає кличного відмінка у звертаннях (15%), і ті, хто не вміє утворювати цю відмінкову форму (0.5%), або не знає добре граматичні норми української літературної мови, зокрема статусу кличного відмінка [1, с. 281 – 284; 3, с. 75–81; 2, с. 77] або й досі в новій мовній ситуації перебуває під впливом російської мови, де у звертаннях вживають називний відмінок.

Відповіді 67% опитаних студентів-філологів про причини часткового або цілковитого невживання кличного відмінка у звертаннях узагальнено в нижче поданій діаграмі 2:

Діаграма 2.

Причини цілковитого та часткового невживання форми кличного відмінка студентами-філологами

Відповідь	Причини	Студенти, які спілкуються українською мовою	Студенти, які спілкуються українською та російською мовами	Місце навчання студентів
Ні або Іноді	Не вмію утворювати форму кличного відмінка	–	0.35%	Луганськ, Переяслав-Хмельницький
	Уважаю, що форма кличного відмінка не має принципового значення	5%	15%	Усі, крім Івано-Франківська, Чернівців
	На заняттях викладачі не привчають студентів звертатися у формі кличного відмінка	–	3%	Запоріжжя, Одеса Сімферополь
	Викладачі не звертаються до студентів у формі кличного відмінка	–	2%	Одеса Сімферополь
	Не хочу утворювати	2%	4%	Вінниця, Одеса, Херсон
	Не можу пояснити	4%	10%	Вінниця, Луганськ, Ніжин, Одеса, Херсон
	Свій варіант	2%	6%	Вінниця, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Одеса, Сімферополь, Чернівці
	Без пояснення	6%	8%	Вінниця, Запоріжжя, Одеса, Переяслав-Хмельницький Херсон Сімферополь, Чернівці

Аналіз відповідей на запитання № 9 „Чи вживаєте Ви в давальному та місцевому відмінках однини іменників II відміни чоловічого роду закінчення *-ові, -еві (-єві)* паралельно із закінченням *-у(-ю)?*” засвідчив, що 42% студентів-філологів уживає [1, с. 278–280], 38% – уживає зрідка, 13% – уживає закінчення *-ові, -еві (-єві)*, якщо інший іменник має закінчення *-у (-ю)*; 7% не вживає.

Із тих, хто не вживає закінчення *-ові, -еві (-єві)*, 5% вважає ці закінчення зайвими, 2% не знає, коли використовувати закінчення *-ові, -еві (-єві)*, 1% респондентів вважає, що викладачі не привчають студентів уживати в іменниках II відміни чоловічого роду в давальному відмінку закінчення *-ові, -еві (-єві)*, 11% не змогло пояснити, чому не вживає цих закінчень, і 3% дало свій варіант відповіді: „не настільки „відчуваю” мову і тому не знаю, коли краще вживати ці закінчення”, „*-ові, -еві (-єві)* довші флексії від *-у (-ю)*”, „не має принципового значення для спілкування”.

У відповідях про вживання закінчень **-ові, -еві (-єві)** дивує те, що 5% студентів-філологів ці закінчення вважає зайвими, а 2% не знає, коли їх використовувати, тоді як умови вживання закінчень **-ові, -еві (-єві)** визначені навіть в „Українському правописі” [4, с. 71].

На запитання № 10–11 „Чи розмежовуєте Ви форму родового відмінка **їх** особового займенника **вони** і форму називного відмінка присвійного займенника **їхній**?” 86% студентів-філологів відповіло, що розмежовують, а 14% – ні, з них – 6% вважає, що не потрібно вживати форму **їх** з присвійним значенням; 4% не знає, коли вживати **їх**, а коли – **їхній**; 8% опитаних не змогли пояснити, чому не розмежовують. Решта (1%) дала свій варіант відповіді, серед яких були такі: „у ролі присвійного займенника можна використовувати **їх** як паралельні форми”, „за звичкою, у говірці”.

Високий відсоток (86%) тих студентів, які розмежовують уживання форми родового відмінка **їх** особового займенника **вони** і форм роду та числа присвійного займенника **їхній**, тобто не вживають форму **їх** із присвійним значенням, як це маємо в російській мові.

Наступні запитання анкети (12–13) мали на меті з’ясувати вживання форми І особи множини наказового способу в спонукальних конструкціях, на яке 43% студентів-філологів відповіло ствердно, 17% уживає замість неї форму І особи множини теперішнього часу, 25% вважає зручнішою, зрозумілішою форму з **давайте**; 10% уживає форму II особи однини та множини наказового способу і 5% студентів не вживає форму І особи множини наказового способу, бо не вміє утворювати її (1%), не може пояснити, чому не вживає (18%), викладачі не звертаються до студентів у цій формі (3%). Решта (3%) дала свої варіанти відповіді: „не завжди можу згадати правильний варіант”, „не можу звикнути до нормативного вживання, впливає оточення”, „не звикла вживати”, „іноді вживаю, але це не дуже сприймається тими, кого спонукаємо до чогось”, „не надаю цьому великого значення”, „зручніша форма з **давайте**”, „не звично вимовляти”. На тлі 43% студентів, які вживають форму І особи множини наказового способу, 25% – це велика кількість тих, хто замінює її формою з **давайте**, що властиве російській мові.

Аналіз відповідей на запитання № 14 „Чи вживаєте Ви збірні числівники в називному відмінку замість власне-кількісних у межах першого десятка з іменниками середнього або чоловічого роду та з множинними іменниками?” засвідчив, що 63% студентів-філологів уживає **їх**, 20% надає перевагу власне-кількісним числівникам у таких поєднаннях з іменниками, а решта розподілилася так: 3% не знає такого вживання в українській мові, 1% не вміє поєднувати форми збірних числівників з іменниками, 5% вважає таке вживання неправильним, 6% не змогли пояснити, чому не вживають і 2% дали свій варіант відповіді: „вважаю рідкісним, застарілим таке вживання”, „уживаю частіше в поєднанні з іменниками на позначення назв осіб”, „збірні числівники вживаю лише з іменниками чоловічого роду та з множинними іменниками”.

На запитання №15–16 „Чи вживаєте Ви у власне-кількісних числівниках паралельні закінчення **-бох, -бом, -бома**?” 39% студентів-філологів відповіло, що вживає як основну форму, 48% використовує, але як другу після основної форми на **-и**, а 13% не вживає зовсім. Серед тих, хто не вживає у власне-кількісних числівниках паралельні закінчення **-бох, -бом, -бома**, відповіді розподілилися так: 9% вважає ці закінчення необов’язковими, 10% не використовує, тому що вони громіздкі, 1% не вживає, бо форма на **-и**, на їхню думку, – єдина в українській мові; 5% опитаних не змогли відповісти, чому не вживають паралельні закінчення, 1% не вміє утворювати ці форми та 1% надав свій варіант відповіді: „уживаю 50% на 50%”.

Уважаємо невисоким відсоток тих студентів (39%), які вживають власне-кількісні числівники з паралельними закінченнями **-бох, -бом, -бома** як основні [2, с. 176], тому що донедавна переважала в цих числівниках форма із закінченням **-и**.

Проведене анкетування дає підстави зробити такі висновки:

Жодна з актуалізованих граматичних форм української літературної мови за останні дві десятиріч стовідсотково не повернулася до вжитку студентів-філологів ВНЗ України. Це означає, що в учнів, яких вони будуть навчати, не будуть сформовані переконання на цілковите використання таких форм. Відсоток уживання основних актуалізованих граматичних форм, зокрема форм кличного відмінка у звертаннях (33%), закінчень **-ові, -еві (-єві)** в давальному та місцевому відмінках однини іменників II відміни чоловічого роду (42%), форм І особи множини наказового способу (43%), форми **їх** особового займенника **вони** і форми називного відмінка присвійного займенника **їхній** (86%), дає підстави констатувати, що мовна поведінка студентів та

їхніх викладачів у нових суспільно-політичних умовах не зазнала істотних змін, що мовна свідомість студентів-філологів і далі перебуває під впливом російської граматичної традиції і мало налаштована на повернення нормативних граматичних форм до активного літературного вжитку української мови,

Такий стан сприйняття й використання актуалізованих граматичних форм висуває перед викладачами ВНЗ України завдання формувати в студентів-філологів соціальну свідомість, орієнтовану на збереження національно-мовних пріоритетів, високий рівень мовної компетенції, що передбачає глибоке знання граматичної специфіки української літературної мови.

Література

1. Булаховський Л. А. Вибрані праці : У п'яти томах т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 631 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
4. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови. – 4-те вид., випр. й доп. – К. : Наук. думка, 1993. – 240 с.